

INSTITUTIONAL CHILDREN IN THE PRESENCE OF THE MICROSOCIOLOGICAL PARADIGM AND THE CONCEPT OF SOCIAL DISTANCE

Zhivko V. Zhechev

Изследването е финансирано по вътрешноуниверситетски проект № РД-08-131/07.02.2018 г. на Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“.

Проблемите на децата от домовете са обект и предмет на засилен научен интерес от началото на 90-те години на ХХ век. Този интерес е предимно в границите на такива научни дисциплини като социална работа, педагогика, специална педагогика, психология и по-рядко в сферата на социологията. Въпреки това проблемите на децата от домовете, свързани с тяхната готовност за живот извън институциите и начините за справяне с житейските им проблеми в естествена социална среда, сякаш остават под булото на повседневните предразсъдъци и негативни стереотипи. Това означава, че в познанието на тези процеси и явления има все още значими бели петна, а при такава ситуация с изследователския проблем обикновено се използва т.нар. интерпретативна социология и качествени методи на изследване [11], [19].

Същевременно, както отбелязват Н. Дензин и И. Линкълн, от края на 70-те години на ХХ век [7] „в обществените науки се извърши тиха методологическа революция, довела до чувствителнозаличаване на границите между дисциплините¹. Обществените, политическите и хуманитарните науки се сближават по между си, като се концентрират върху интерпретативния и качествения подход в изследванията и теориите“.

В настоящето изследване ще използваме своеобразен смесен подход, т.е. взети са предвид и са използвани елементи от различни теории, концепции и методи, разполагащи се в полето на споменатата интерпретативна социология, за да се анализира изцяло – доколкото това е възможно – интересувания ни феномен и да се добие сравнително изчерпателна представа за него. Става въпрос преди всичко за елементи от символния интеракционизъм, концепцията на Бъргър и Лукман за социалното конструиране на реалността и социология на риска. По-долу ще бъдат представени накратко – в контекста на изследователския проблем – и основните теоретически концепции, на основата на които ще бъде проведен настоящия анализ.

Микросоциологическата парадигма

В известната книга „Структура на научните революции“ Т. Кун (1996) нарича парадигма онези научни концепции, които са достатъчно безпрецедентни, за да привлекат за дълго време група привърженици и същевременно са достатъчно открити, че новите поколения учени да могат да намерят в техните рамки нерешени проблеми от всякакъв вид. Преходът от една научна парадигма към друга е в основите на научните революции.

Ситуацията в съвременната социология е малко по-различна в сравнение с моделите на развитие на науката, предложени от Т. Кун. На основата на даденото от него определение Иванов разграничава три главни признака за съществуване на парадигмите [7]:

1) наличие на оригинална концепция, която служи като универсален инструмент за описание и обяснение на изследваните явления и процеси;

---

¹ Това е един от основните въпроси, с които се занимава и комисията „Гюлбенкян“. Виж Уолърстейн и кол. 2002.

2) наличие на класици, чийто трудове служат като образец за разработка на концепции и тяхното прилагане в изследването на конкретни явления и процеси;

3) наличие на научна общност, която използва дадена концепция и се основава на трудовете на класиците при формулирането и решението на нови изследователски проблеми [7].

На основата на тези критерии се различават три основни парадигми в социологията: макросоциологически и микросоциологически парадигми, както и мультипарадигмалност в социологията. Без да навлизаме в дебатите за структурата на отделните парадигми и най-вече за полипарадигмалността на социологията и за наличието на криза в нея, ще споменем само, че избраните от нас теоретически концепции попадат в т.нар. микросоциологическа парадигма. Последната включва теорията за социалния обмен, теорията за рационалния избор, символният интеракционизъм, феноменологическата социология и социалният акционализъм, създаден и развит от френския социолог А. Турен.

Тук ще се спрем само на някои от най-важните елементи на онези, ключови за нашия анализ, теоретически концепции в рамките на микросоциологическата парадигма.

***

Символният интеракционизъм, както е известно, е изследователски подход, който се основава върху концепцията за социалното взаимодействие като процес на съгласуване на постъпките едни индивиди с действията на други индивид по пътя на *установяване и изменение на значенията*, придавани на тези действия или постъпки. Като си взаимодействат хората непрекъснато дефинират и редефинират значенията на своите действия един спрямо друг в зависимост от развитието на ситуацията и се ориентират за своите следващи действия.

Обществото не е фиксирана съвкупност от еднозначно зададени социални норми и предварително установена система от поведения, а е динамичен, структуриран процес от интеракции.

Според схващанията на Дж. Х. Мийд *социалният свят на индивида* е следствие, продукт от живота и дейността на индивида в група. Нещо повече, светът като цяло е социален продукт, той се „*конструира*” в съвкупността от процеси, протичащи в социалните взаимодействия [8], [10], т.е. Мийд разглежда света като непрекъснато възникващ, конституиращ се и конструиращ се в процеса на междуличностните взаимодействия. Известно е, че анализа на процеса на формиране на индивидуалното съзнание и успоредно с това на социалния свят в процеса на взаимодействие Мийд започва с понятието „жест”. Жестът е символ, макар и да предполага съществуването на някакъв „референт, „идеи”, съотнесеност с някои елементи на опита на индивида”. Жестът и реакцията спрямо него се опосредява от значението. Значението е „редуцирано взаимодействие”, което съществува обективно в социалния опит на взаимодействащите си индивиди, а съвкупността от значения „се проявява като символно съдържание на съзнанието, опита на индивидите” [8].

В символния интеракционизъм социалните роли не са статични, закрепени веднъж завинаги образци, които се налага индивидът да възприеме и усвои в процеса на своята социализация. Социалните роли са *ситуативно конструирани*, „схващани” в ситуацията на взаимодействие. *Действащите субекти* не притежават статуси с ясно установени правила и ролеви очаквания (както е напр. в структурния функционализъм), а *придават смисъл и значение на всяка роля в зависимост от личната си оценка на ситуацията*, от специфичните възможности на проявление на ролята в тази ситуация и контекста, както и от това как всички участници в тях я определят [2]. Според Мийд етапът, когато се приема ролята на другия, на обобщения друг, е етап на трансформация на физиологическия организъм в рефлексивно социално „Аз”, т.е. произходът на „Аз” е изцяло социален.

За да бъде подчертан ситуационният, процесен характер на действията и техните интерпретации, Блумър формулира три постулата, на основата на които се изгражда описанието и обяснението на социалните явления като процеси от интеракции:

1) хората действат по отношение на обектите на основата на значенията, които придават на тези обекти;

2) значението на обекта за индивида възниква в процеса на социално взаимодействие, в който той участва;

3) значенията се използват и видоизменят от индивида в процеса на интерпретация на обектите, с които той влиза в някакъв контакт [2], [7], [8].

Зависимостта на процеса на взаимодействие от интерпретацията на значенията, придавани на действията на другите води до там, че действията на индивидите приемат характер на управление на впечатленията за другите хора. Именно този аспект на социалното взаимодействие разглежда Гофман в книгата си „Представянето на Аз-а във всекидневието” (1999). Гофман нарича своята версия на символен интеракционизъм драматургически анализ. Той показал, че индивидите, дори и в най-обичайните случаи целенанасочено постигат желаната интерпретация, извършват серия действия – „пиеса”, избират и подготвят ситуацията на взаимодействие – „сцена” и т.н. Целта на презентациите е създаване на устойчиво впечатление, което да покаже на хората кои са те, какво социалното им положение, т.е. да създадат или поддържат идентичността си [7].

Интеракционистската схема за „определяне на ситуацията – презентация на значения” может да се използва като универсален инструмент за анализ на социалните явления и процеси. Например анализът на проблемите на децата от домовете и тяхната готовност за живот извън институциите може да се разглежда като взаимодействие между децата, институциите и обществото при използването на различни вещи и действия, които символизират различни идентичности.

Символният интеракционизъм има и свои слабости – например не се оценява достатъчно устойчивостта и стереотипността на значенията, които структурират възприемането на действията на другите – нещо, което се преодолява в известна степен в по-късните разработки върху стигматизацията.

***

Според П. Бъргър и Т. Лукман човекът създава социалната реалност в процеса на познание, която реалност е и обект на познанието му. В основата на тяхната концепция за социология на знанието е поставено търсенето на отговора на въпроса „Как се създава социалната реалност и как тя променя своя създател човекът?”. Предмет на социология на знанието е взаимовръзката между човешкото мислене и социалния контекст, в рамките на който то възниква. Тази взаимовръзка между съзнание и социална реалност конструира последната [11], [1].

За Бъргър и Лукман научното специализирано знание и повседневното, житейско знание са равноправни обекти на социологическия анализ.

Основният механизъм за конструиране на реалността е езикът, защото повседневността на живота е отразена в него и се реализира с негова помощ. Но изучаването на езика в социологията е различно от филологическия подход, защото социологията признава неадекватността на отражението на „реалността” в езика, като се отчита факта, че езикът изкривява изразяването на мислите и тяхното разбиране. Смисълът на думите зависи от конкретната ситуация, от контекста, в който са били произнесени (пак там, с. 49). С други думи *структурата на социалната реалност се конституира от субективни значения.*

Без да се впускаме в детайлно представяне на концепцията на Бъргър и Лукман (за това виж по-подробно: Бъргър, Лукман 1996; Иванов 2005; Ионин 2003; Ритцер 2002; Штейнберг и кол. 2009 и др.), ще споменем, че за по-нататшния ни анализ е важна *феноменологическата схема „придаване на смисъл, значение – конструиране на реалността”, защото тя може да служи като универсален аналитически инструмент.* Например изграждането на представата за децата от домовете може да се разглежда като усвояване на специфични смисли и значения (в т.ч. и понятиен апарат), научаване да се общува с тях, което като цяло е начин за придаване на смисъл на ситуацията и предметите, значими за социалните общности и групи, в които са живели (институции) и предстои да живеят (социалната среда извън институциите). За членовете на обществото социалните институции за деца създават някакъв особен свят, реалност, която е разбираема чрез наличното знание за тях, или неразбираема и плашеща, когато това знание отсъства. Най-често обаче това да бъдеш сирак или дете, лишено от родителски грижи, се типизират като голямо индивидуално нещастие, като лична драма.

Така институционализацията на децата, лишени от родителски грижи и самите деца, може да се разглеждат като съвкупност от междуиндивидуални (протичащи вътре в социалните

групи и общности, в социалните институции) комуникационни взаимодействия, посредством които също се извършва социалното ѝ конструиране.

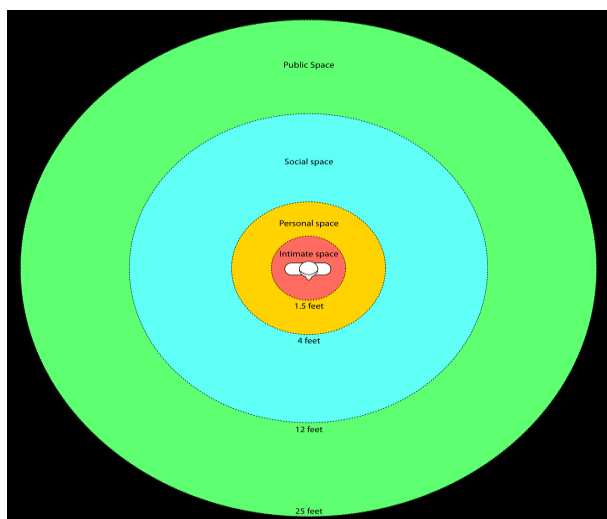
Концепцията за социална дистанция

Социалната дистанция се интерпретира в различни науки, в т.ч. и в социологията. Например на границата на етологията и психологията социалната дистанция се свързва с физическата и емоционалната отдалеченост между хората. С това понятие се свързва и понятието „лично пространство”, което се разбира като пространството, което обгражда индивида и чийто граници са ненарушими от други индивиди.

Според създателят на концепцията за проксемиките (*proxemics*)² – американския антрополог Е. Хол [13] – четири сфери (фиг. 1) формират лично пространство на човека: интимна, лична/индивидуална, социална и публична, до които се допускат различни хора – от децата и интимните партньори, през познатите и колегите, до тълпата или масата.

Фигура №2

Сфери на социална дистанция по Е. Хол.

Източник: <http://en.wikipedia.org/wiki/Proxemics>

В етологичната и психологическата литература се подчертава връзката между дистанция-чуждост/другост и дистанция-отдалеченост като допустима степен на контакт (както и неговия вид) с хора, които са признати за чужди. С други думи като тенденция за сближаване или отдалечаване на отношенията с тези други [15].

В социологията под социална дистанция най-общо се разбира „чувствата или отношенията на „отчужденост-недостъпност”, особено между членовете на различни социални страти” [6] или социални групи. Известно е, че използването на концепцията за социална дистанция първоначално се открива в анализите на Георг Зимел на „Чужденец” в неговата „Sociologie”. Според Зимел чужденецът е своеобразна амалгама от новости отдалеченост, когато той се опитва да се придвижи от един социален кръг към друг [20]. Самият терминът „социална дистанция” (*social distance*) се въвежда в социологията от Робърт Парк и Ърнест Бърджес [17], [16] и се популяризира от Емъри Богардус. През 1933 г. Богардус създава своята известна скала за измерване на социалната дистанция, т.е. измерване на степента на толерантност/нетолерантност между социалните групи [12].

За нас концепцията за социалната дистанция е важна за процеса на изследване на дефицитите в подготовката за живот извън институциите на възпитаниците на ДДЛРГ, защото още по време на живота им в институцията те са силно дистанцирани от естествената за техните връстници социална среда, социалните им мрежи са свити и концентрирани в рамките

² Най-общо означава посока на изследвания на пространството и неговото използване в различни социални и културни ситуации

на институцията и са сведени до другите деца, също като тях живеещи в институцията и също като тях с крайно ограничен социален и човешки капитал. Отдалечеността им, до голяма степен сегрегацията и изолацията от тази среда, от техните връстници, се превръща за тях в социална дистанция, в тяхна житейска сфера. Така тук можем да видим и една друга връзка, върху която често се акцентира в литературата: връзката между дистанция-чуждост и дистанция-отдалеченост. Това е връзка определяща или поне формираща допустимата степен и вид на контакт с хора, признати за чужди, други [15], [18]. Тя е и един от източниците на дефицити в подготовката на децата от ДДЛРГ за живот извън институцията. Самите дефицити поражда празноти в защитните механизми на тези деца и те лесно допускат в сферата на интимното и личното си пространство изяви на девиантно поведение и самите им носители, което често в живота ги превръща самите тях девианти и по този начин самите деца затвърждават определени стереотипи и предразсъдъци, съществуващи в обществото по отношение на деца, израснали в институции.

Възпросът за стереотипите и предразсъдъците, проявявани спрямо децата от социалните домове е изключително важен, защото именно стереотипите и предразсъдъците се смятат в социологията и социалната психология за едни от най-важните детерминанти на социалните дистанции, от една страна, а от друга те са в основата на процесите на стигматизация.

Произходът на стереотипите се определя основно с две категории – категоризация и разделяне на два основни типа социални групи: на „наши”, „ние” и „те”, „чужди”. Как се възприемат хората зависи от това как наблюдателят реагира при първи контакт с даден човек (основна категоризация). Това оказва силно влияние върху по-нататъшното му поведение към този човек. Тук влияние оказва и разделението на наши и чужди, което прави наблюдателят. Предразсъдъкът се разглежда като „социална емоция”, предизвикана от факта на принадлежност към определена социална група. Тази принадлежност формира почти изцяло отношението към другия [14]. Тук се извършват процеси на фаворизация и обезценяване, а те са важни за адаптацията на даден човек към определени социални мрежи, групи и/или социална среда.

В заключение може да се каже, че *процесът на обезценяване на членовете на определени, чужди (в нашия случай на деца, израснали в институция) групи и на изпитване на негативни чувства спрямо тях, поражда определени предразсъдъци, т.е. попадайки в категорията на „другите”, „чуждите”, на тях им се приписват някакви общи негативни черти – негативно белязани [5], което означава, че вече е факт началото на процеса стигматизация.*

References:

1. **Bargar, P., T. Lukman**, Sotsialното konstruirane na realnostta. IK „Kritika i humanizam”, Sofia, 1996
2. **Gotlib, A. S.**, Vvedenie v sotsiologicheskoe issledovanie: Kachestvennyy i kolichestvennyy podhody. Metodologia. Issledovatel'skie praktiki. 2-e prerab.i dopol. izd. Izd. „Flinta”. Moskovskiy psihologo-sotsialnyy institut, 2005
3. **Gofman, A.**, Predstavyaneto na Az-a vav vsekidnevieto. Izd. „petar Beron”, Sofia, 1999
4. **Gofman, E.**, Ob osobennostyakh totalnykh institutsiy. V: Lichnosty. Kulytura. Obshtestvo. Tom H, № 3-4, s. 38-50, 2008
5. **Grekova, M.**, Maltsinstvo: sotsialno konstruirane i prezhivyvane. Kritika i humanizam, Sofia, 2001
6. **Dzheri, D., D. Dzheri**, Bolyshoy tolkovyy sotsiologicheskii slovary. VEChE-AST, Moskva, 1999
7. **Ivanov, D. V.**, Paradigmy v sotsiologii. Ucheb. posobie. Izd-vo OmGU, Omsk, 2005
8. **Ionin, L. G.**, Kulytura i sotsialnaya struktura. V: Sotsiologicheskie issledovania, № 2, s. 3-12, 1966
9. **Rittser, D.**, Sovremennyye sotsiologicheskie teorii. 5-e izd. Izd. Dom „Piter”, SPb, 2002
10. **Fotev, G.**, Istorija na sotsiologiyata. T.2, UI „Sv. Kl. Ohridski”, Sofia, 1993
11. **Shteynberg I., T. Shanin, E. Kovalev, A. Levinson**, Kachestvennyye metody. Polevyye sotsiologicheskie issledovania. Aleteyya, SPb, 2009

12. **Bogardus, E. S.**, Measuring Social Distance. In: Journal of Applied Sociology, 9, pp. 299-308
13. **Hall, E.**, The Hidden Dimension. Doubleday, Garden City, N.Y, 1925, 1966
14. **Nelson, T. D.**, The Psychology of Prejudice. Allyn and Bacon, London, 2002
15. **Nowicka, E.**, Swojskość i obcość jako kategorie socjologicznej analizy. W: E. Nowicka (red.) Swoi iobcy. IS UW, Warszawa 1990, s. 5-53, 1990
16. **Park, R.**, The Concept of Social Distance. As Applied to the Study of Racial Attitudes and Racial Relations. In: Journal of Applied Sociology 8, pp. 339-344, 1924
17. **Park, R., E. W. Burgess**, Introduction to the Science of Sociology. Third edition, edited by Morris Janowitz, University of Chicago Press, Chicago, 1921
18. **Pease, A., B. Pease**, Mowa ciała. Wydawnictwo Rebis, Poznań, 2001
19. **Silverman, D.**, Prowadzenie badań jakościowych. Tom I, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, 2009
20. **Williams, J. F.**, Social Distance. In: G. Ritzer (ed.) The Blackwell Encyclopedia of Sociology. Blackwell Publ., Oxford, 2007

Zhivko Zhechev
Assoc. prof. PhD
at Konstantin Preslavsky – University of Shumen
e-mail: z.zhechev@abv.bg